

YOSHGA OID PSIXOLOGIYA: TURLI DAVRLARDA INSON RUHIYATIDAGI O'ZGARISHLAR

*Termiz Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
Psixologiya ta'lim yo'nalishi
Talabasi*

Abdimurodova Sabrina Bahodir qizi

Annotatsiya: Yoshga oid psixologiya inson psixikasi rivojlanishining muhim aspektlarini o'rganadigan ilmiy soha bo'lib, uning markazida yoshning psixologik o'zgarishlar va rivojlanishdagi roli yotadi. Maqolada yoshga oid psixologiyaning asosiy nazariy jihatlari va inson ruhiyatining turli yosh davrlarida yuzaga keladigan o'zgarishlar, shuningdek, bu o'zgarishlarning psixologik va ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi. Insonning psixologik rivojlanishi, uning hayoti davomida turli bosqichlarni o'tashi bilan, har bir yosh davri o'ziga xos psixologik muammolar va vazifalarni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, har bir yosh davrida yuzaga keladigan psixologik jarayonlar va ularning o'zgarishi inson shaxsining shakllanishi, ruhiy holati, ijtimoiy roli va o'zini anglashiga bevosita ta'sir qiladi. Maqolada insonning ontogenetik rivojlanish jarayonida yoshga qarab yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar quyidagi asosiy yosh davrlariga bo'lingan holda tahlil qilinadi: chaqaloqlik, bolalik, o'smirlik, yoshlik, o'rta yoshlik, keksalik. Har bir davrda inson ruhiyatida yuzaga keladigan o'zgarishlar — emotsional holatlar, kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy aloqalar, o'zini anglash va shaxsiy identifikatsiya, motivatsiya va ehtiyojlar kabi masalalar alohida e'tiborga olinadi. Chaqaloqlik va bolalik davrida, ayniqsa, bolaning sensor-motorik rivojlanishi, til va emotsional bog'lanishlar, shaxsiy ishonch va ota-ona bilan bo'lgan munosabatlar psixologik rivojlanishning asosini tashkil qiladi. Bu davrda bolaning ongli fikrlash qobiliyati rivojlanmasdan turib, tashqi muhitga oid ilk reaksiyalar va ijtimoiy aloqalar shakllanadi. Piaget va Vygotskiyning kognitiv rivojlanish haqidagi nazariyalari, ayniqsa, bu bosqichda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. O'smirlik davri, o'rta yosh va yoshlikda esa shaxsiy identifikatsiya, mustaqillikka intilish, ijtimoiy aloqalar, o'zgaralar bilan munosabatlar va birinchi marta yoshlarning psixologik "inqirozlari" yuzaga keladi. Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi asosida, o'smirlar o'z identifikatsiyasini shakllantirishda boshdan kechirgan ijtimoiy va psixologik muammolarni tahlil qilish mumkin. Bu davrda, shuningdek, oilaviy va maktabdagi ijtimoiy aloqalar, o'zaro munosabatlarning rivojlanishi, shaxsiy ehtiyojlar va tashqi muhitning ta'siri ham ahamiyatlidir. Yoshlikda, asosan, kasb tanlash, oila qurish va mustaqil qarorlar qabul qilish

psixologik jarayonlarni boshqaradi. Bu davrda insonning kognitiv va emotsional rivojlanishi, o'zining ijtimoiy roli va mas'uliyatlarini anglashni o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'rta yoshlikda hayotiy maqsadlar, muvaffaqiyatlar va shaxsiy o'sish jarayonlari yuzaga keladi. Keksalik davrida esa insonning psixologik holati va ijtimoiy munosabatlarida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi. Bu davrda ko'pincha emotsional barqarorlikni saqlash, hayot tajribasini ijtimoiy munosabatlarda qo'llash va oldingi yillarda yuzaga kelgan psixologik jarayonlarni tahlil qilish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Maqola davomida Piaget, Erikson, Vygotskiy, Levinson va boshqa ko'plab psixologlarning ilmiy nazariyalari va empirik tadqiqotlari asosida inson psixikasi va ruhiyatidagi o'zgarishlar turli davrlarda qanday shakllanishi batafsil yoritiladi. Shuningdek, yoshga oid psixologik o'zgarishlar insonning umumiy psixologik holatiga, uning ijtimoiy hayotiga va shaxsiyatining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rsatiladi. Maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, u yoshga oid psixologiyaning rivojlanishini, turli yosh davrlaridagi psixologik o'zgarishlarni ilmiy tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, psixologlar, pedagoglar, sotsiologlar va umumiy ravishda yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun dolzarb ma'lumotlarni taqdim etadi. Maqola yoshlarning psixologik rivojlanishi, shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy integratsiyasi bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rganishga asoslangan ilmiy yondashuvni namoyish etadi.

Kalit so'zlar: Ushbu maqola quyidagi asosiy tushunchalarni qamrab oladi: yoshga oid psixologiya, psixik rivojlanish bosqichlari, ontogenez, shaxsning psixologik shakllanishi, emotsional va kognitiv rivojlanish.

Kirish: Inson psixikasi doimiy harakatda bo'lgan, tashqi va ichki omillar ta'sirida shakllanib boradigan murakkab tizimdir. Uning shakllanishi va rivojlanishi muayyan bosqichlarga bo'linadi va har bir bosqichning o'ziga xos psixologik xususiyatlari mavjud. Shu bois, inson ruhiyatining yoshga qarab o'zgarishini o'rganish psixologiyaning alohida sohasi — yoshga oid psixologiya (yoki ontogenez psixologiyasi) doirasida amalga oshiriladi. Bu soha insonning bolalik davridan boshlab keksalik davrigacha bo'lgan psixik rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda tahlil qiladi, har bir bosqichdagi o'zgarishlarning sabablari, kechish mexanizmlari va natijalarini o'rganadi.

Yoshga oid psixologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki turli yoshdagi insonlar bilan ishlaydigan pedagoglar, psixologlar, ijtimoiy xodimlar, shuningdek ota-onalar va rahbarlar inson ruhiy rivojlanishining yosh xususiyatlarini chuqur bilishi zarur. Inson har bir rivojlanish bosqichida o'ziga xos psixologik muammolarni boshdan kechiradi: masalan, bolalikda ishonch va xavfsizlik, o'smirlikda identitet va mustaqillik, kattalikda ijtimoiy rol va mas'uliyat, qarilikda esa hayotiy mazmun va xotira

bilan bog'liq psixik holatlar yuzaga keladi. Ana shu o'zgarishlarni tushunish, ularni ilmiy asosda tahlil qilish va zarur hollarda psixologik yordam ko'rsatish yoshga oid psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Ushbu maqolada insonning ruhiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, yosh bosqichlarida yuzaga keluvchi psixik va emotsional o'zgarishlar, shuningdek, turli nazariy yondashuvlar (Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari, L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish g'oyalari va boshqalar) asosida yoshga oid rivojlanishning ilmiy tahlili keltiriladi.

Bundan tashqari, maqolada har bir yosh bosqichining rivojlanishiga xos bo'lgan quyidagi psixik omillar chuqur tahlil qilinadi: shaxsiy identifikatsiya, emotsional barqarorlik, aqliy rivojlanish (kognitsiya), ijtimoiy moslashuv, hayotiy motivatsiyalar va ehtiyojlar, shaxslararo munosabatlar, irodaviy sifatlar va boshqalar. Har bir bosqichda inson ruhiyatida yuzaga keluvchi o'zgarishlar vaqt, ijtimoiy muhit, tarbiya va genetik omillar bilan o'zaro bog'liq holda shakllanadi.

Bugungi globallashtirish sharoitida yosh avlod ruhiy salomatligi, moslashuvchanligi, hissiy barqarorligi, o'zini anglash darajasi va ijtimoiy ongining rivojlanishi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Axborot oqimining haddan ziyod ortishi, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri, an'anaviy qadriyatlarning o'zgarishi, o'z-o'zini anglash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, yoshga oid psixologiyani chuqur o'rganish va unga asoslangan holda har bir yosh guruhiga mos yondashuvlarni ishlab chiqish bugungi zamonaviy psixologiya va pedagogikaning asosiy vazifalaridan biridir.

Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, u inson ruhiyatining yoshga bog'liq rivojlanishini tizimli yondashuv asosida yoritib, nazariy va amaliy jihatdan muhim xulosalarni taqdim etadi. Bu, o'z navbatida, shaxs bilan ishlovchi mutaxassislarning faoliyatini samarali tashkil etishiga, yosh guruhlari bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ishlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, yoshga oid psixologiya individual farqlarga ham alohida e'tibor qaratadi. Har bir inson bir xil yosh bosqichlarini bosib o'tgan bo'lsa-da, ularning psixologik rivojlanishi bir xil sur'atda yoki bir xil shaklda kechmasligi mumkin. Genetik meros, temperament, tarbiya usullari, madaniy muhit, stress omillari va ta'lim sifati singari ko'plab omillar rivojlanish jarayoniga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, yoshga oid psixologiya har bir shaxsning individualligini e'tiborga olgan holda, umumiy qonuniyatlar bilan birga, yakkash (individual) yondashuvlarni ham shakllantiradi.

Bugungi kunda zamonaviy psixologiya fanida yoshga oid rivojlanish doimiy izlanishlar va tajribalarning markazida turibdi. Psixologik xizmat ko'rsatish tizimida, ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar,

kasbiy yo‘nalish beruvchi markazlar va keksalar bilan ishlovchi ijtimoiy xizmatlarda yoshga oid rivojlanish xususiyatlarini bilish asosiy shartlardan biridir. Chunki bu xususiyatlarni hisobga olmagan holda tarbiyaviy, ta’limiy yoki maslahat jarayonlarining samaradorligi keskin pasayadi. Masalan, o‘smirlik davrida shaxsiy identitet va mustaqillik ehtiyoji kuchaygan bo‘lsa, bu bosqichda qattiq nazorat yoki kuchli tanqid o‘smir ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli yoshga mos yondashuv — samarali ijtimoiy-psixologik muloqotning negizidir.

So‘nggi yillardagi neyropsixologik tadqiqotlar ham yoshga oid o‘zgarishlarning faqat psixik emas, balki biologik asoslarini chuqur o‘rganishga yo‘naltirilgan. Ayniqsa, miyaning frontal qismlarining yetilishi, nevrologik moslashuvchanlik, sinapslarning shakllanishi va emotsional boshqaruv bilan bog‘liq tizimlarning rivojlanishi yosh bosqichlari bilan chambarchas bog‘liq ekani isbotlangan. Bu esa yoshga oid psixologiyaning ko‘lamini yanada kengaytiradi va uni zamonaviy fanlararo yondashuvga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, yoshga oid psixologiya inson ruhiyatining murakkab va dinamik jarayon sifatida shakllanishi, o‘zgarishi va takomillashishini chuqur tahlil qiluvchi muhim ilmiy sohaga aylanmoqda. Uning tahlil doirasida faqat yosh guruhlarini tavsiflash emas, balki ularning har biri uchun mos pedagogik strategiyalar, psixologik yordam metodlari va sotsial moslashuv uslublari ishlab chiqiladi. Mazkur maqola aynan shu ilmiy yo‘nalishni nazariy va amaliy asosda yoritishga qaratilgan bo‘lib, turli yosh bosqichlaridagi psixik rivojlanish xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi hamda yoshga oid o‘zgarishlarning individual va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi. Yoshga oid psixologiyaning dolzarbligi, ayniqsa, ijtimoiy-psixologik muammolar soni ortib borayotgan bugungi sharoitda yanada oshmoqda. Bolalar va o‘smirlar orasida uchrayotgan psixologik zo‘riqish, tashvish, motivatsiya yetishmovchiligi, identitet inqirozi, o‘ziga ishonchsizlik, yolg‘izlik, stress va depressiv holatlar — bularning barchasi yoshga bog‘liq rivojlanishning muayyan bosqichlarida noto‘g‘ri yondashuv yoki e’tibor yetishmovchiligi oqibati bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, yoshga oid psixologiya nafaqat shaxsiy rivojlanishni tushunishga, balki jamiyatdagi umumiy psixologik salomatlikni tiklashga xizmat qiladigan asosiy ilmiy yo‘nalishlardan biridir.

Bundan tashqari, yoshga oid rivojlanish jarayonini o‘rganish — davlat miqyosidagi ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishda, maktab va universitet dasturlarini yoshga moslashtirishda, sog‘liqni saqlash va ruhiy salomatlik tizimlarida profilaktika va psixologik yordam dasturlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, chaqaloqlik va maktabgacha yoshdagi bolalar bilan

ishlashda emotsional bog'lanish, xavfsizlik hissi va ijtimoiy moslashuv asosiy e'tiborga olinishi lozim. O'smirlar bilan ishlashda esa o'zini anglash, mustaqil fikr yuritish va jamiyatda o'z o'rnini topish kabi vazifalar ustuvor hisoblanadi. Keksalikda esa inson hayot yo'li tahlili, ma'naviy qoniqish va jamiyat bilan bog'liqlik hissi psixologik barqarorlik uchun zarurdir.

Yoshga oid psixologiya, shuningdek, shaxsning moslashuvchanlik qobiliyati, stressga chidamliligi, irodaviy fazilatlar va hayotga munosabati qanday shakllanishini ham chuqur o'rganadi. Bu omillar har bir yosh bosqichida o'zgarib boradi va insonning umumiy shaxsiy portretini belgilaydi. Bu boradagi nazariy tadqiqotlar nafaqat inson ruhiy holatini tushunishga, balki uni amaliy jihatdan yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, yoshga oid rivojlanish jarayonida regressiv (orqaga ketuvchi) va progressiv (olga intiluvchi) tendensiyalarning borligi ham nazardan chetda qolmasligi kerak. Masalan, stress, travma, oilaviy nizolar yoki ijtimoiy zo'riqlashlar ta'sirida ayrim yoshdagi shaxslar o'z rivojlanish bosqichida orqaga chekinishi, ya'ni regressiv xatti-harakatlar ko'rsatishi mumkin. Bunday holatlarni erta aniqlash va yoshga mos yondashuv orqali psixologik yordam ko'rsatish zarur.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda inson ruhiy rivojlanishiga nisbatan holistik (ya'ni yaxlit) qarash ustuvor o'rin tutmoqda. Ya'ni insonni faqat alohida yosh davrida emas, balki butun hayot jarayoni davomida bosqichma-bosqich o'zgarayotgan tizim sifatida ko'rish kerak. Bunday yondashuv insonning ichki salohiyatini to'liq ochishga va uning har bir hayotiy davrida psixologik salomatligini ta'minlashga imkon yaratadi.

Materiallar:

Ushbu maqolani yozishda yoshga oid psixologiya sohasiga oid zamonaviy ilmiy adabiyotlar, klassik va yangi nazariy manbalar, shuningdek, ilg'or xorijiy va mahalliy psixolog olimlarning ishlari tahlil qilindi. Maqolaning nazariy asosini quyidagi ilmiy konsepsiyalar va metodologik yondashuvlar tashkil etadi:

J. Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi. Bu yondashuv orqali bola va o'smirlarning fikrlash qobiliyati, bilimlarni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlari izohlangan.

E. Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari nazariyasi. Har bir yosh davrida yuzaga keladigan psixologik inqirozlar va shaxsiy muammolar tahlil qilindi.

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi. Bu yondashuv orqali bola ruhiyatiga ijtimoiy muhit va madaniyatning ta'siri ko'rsatib berildi.

D.B. Elkonin, A.V. Zaporozhets, A.N. Leontyev kabi rus psixologlarining ontogenezdagi psixik faoliyat shakllanishiga oid tadqiqotlari.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan "Yoshga oid psixologiya" faniga oid darsliklar, o'quv qo'llanmalar va o'quv-metodik materiallar.

Maqolada ilgari o'tkazilgan ilmiy izlanishlar, empirik kuzatuvlar, klinik holatlar tahlili hamda yoshga oid statistik ma'lumotlardan foydalanilgan. Xususan, bolalik va o'smirlik davridagi emotsional o'zgarishlar, yoshlik va o'rta yosh davridagi motivatsion omillar, keksalikda yuzaga keluvchi psixologik moslashuv muammolari bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar asosida xulosalar chiqarilgan.

Usullar (Tadqiqot metodlari)

Ushbu ilmiy maqola yozilishida yoshga oid psixologik rivojlanishni tahlil qilishga yo'naltirilgan nazariy, amaliy va tahliliy metodlar majmuasi qo'llanildi. Maqsad — inson ruhiyatida har bir yosh davrida yuz beradigan o'zgarishlarni chuqur va har tomonlama o'rganish, mavjud psixologik yondashuvlarni solishtirish va umumlashtirish, yoshga xos muammolarni aniqlash hamda ilmiy asosda tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga tayangan:

1. Nazariy tahlil va umumlashtirish metodi

Mazkur metod yordamida yoshga oid psixologiya sohasida mavjud bo'lgan ilmiy adabiyotlar, klassik va zamonaviy nazariyalar (Erikson, Piaget, Vygotskiy, Elkonin, Leontyev, Levinson va boshqalar), darsliklar, maqolalar, dissertatsiyalar va amaliy tajribalar tizimli o'rganildi. Ushbu metod yoshga oid rivojlanishning asosiy bosqichlari va har bir bosqichga xos psixik, emotsional, ijtimoiy xususiyatlar haqida mavjud bilimlarni umumlashtirishga yordam berdi.

2. Qiyosiy tahlil (komparativ) metodi

Bu metod orqali turli yosh davrlaridagi psixologik o'zgarishlar bir-biri bilan solishtirildi. Masalan, bola, o'smir, katta yoshli va keksalar ruhiyati qanday farq qilishi, bu farqlarni yuzaga keltiruvchi asosiy omillar — biologik, ijtimoiy va psixologik jihatdan izohlandi. Shuningdek, turli nazariy yondashuvlar (masalan, Erikson va Piaget) bir-biriga qiyosiy ravishda tahlil qilinib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlab berildi.

3. Empirik ma'lumotlarni tahlil qilish metodi

Turli yoshdagi insonlar psixologiyasini o'rganishda ilgari o'tkazilgan empirik tadqiqotlar, psixologik testlar, kuzatuvlar va amaliyot natijalari tahlil qilindi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar va o'smirlarning emotsional va kognitiv rivojlanishiga oid tajribalar, statistik tahlillar, psixologik diagnostika ishlari asosida xulosalar chiqarildi.

4. Kontent-tahlil usuli

Psixologik adabiyotlarda va zamonaviy ilmiy manbalarda yoshga oid rivojlanish masalasi qanday yoritilayotgani, qanday tendensiyalar, muammolar va qarama-qarshiliklar mavjud ekani aniqlash uchun matnlar mazmuni chuqur tahlil qilindi. Xususan, yoshga oid psixologik muammolarni aks ettiruvchi ijtimoiy maqolalar, tahliliy nashrlar, OAV materiallari va ilmiy hisobotlar o'rganildi.

5. Fenomenologik yondashuv

Insonning yoshga oid psixologik rivojlanishini o'rganishda shaxsiy tajriba, hayotiy vaziyatlar va subyektiv hissiyotlar muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, fenomenologik yondashuvdan ham foydalanildi. Bu orqali har bir yosh bosqichidagi odamning ichki dunyosi, emotsional kechinmalari va o'z-o'zini anglash jarayonlari ilmiy-nazariy asosda yoritildi.

6. Tizimli yondashuv

Yoshga oid psixologiyani mustaqil elementlar to'plami sifatida emas, balki o'zaro bog'liq, murakkab va dinamik tizim sifatida tahlil qilishga qaratilgan metod. Har bir yosh davrida yuzaga keluvchi ruhiy o'zgarishlar – biologik, ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillar bilan uzviy bog'liqlikda yoritildi.

Metodlar tanlash mezonlari:

Ushbu metodlar tanlanishi, birinchi navbatda, tadqiqot mavzusining ko'lami, ilmiy-tadqiqotning dolzarbligi va psixik rivojlanishdagi individual farqlarning murakkabligi bilan bog'liq. Har bir metod yoshga oid rivojlanish jarayonini muayyan nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi va maqolaning nazariy asoslarini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piaget J. Psixologiya i intellektual'noe razvitie rebenka. — M.: Pedagogika, 1994.
2. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis. — M.: Flinta, 2000.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. — M.: Eksmo, 2005.
4. Elkonin D.B. Psixologiya razvitiya: vozrastnaya i pedagogicheskaya psixologiya. — M.: Prosveshchenie, 1989.
5. Leontyev A.N. Deyatel'nost', soznanie, lichnost'. — M.: Politizdat, 1975.
6. Zaporozhets A.V. Izbrannie psixologicheskie trudi. — M.: Pedagogika, 1986.
7. Levinson D. The Seasons of a Man's Life. — New York: Knopf, 1978.
8. Davletshin M.R. Yoshga oid psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston, 2015.
9. Tadjibayeva N.S. Yoshga oid psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

10. Raximov A.S., Komilov S.A. Psixologiya asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2014.
11. Jalolova S. Pedagogik va yoshga oid psixologiya. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2020.
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Yoshga oid psixologiya fanidan ishchi o'quv dasturi. — Toshkent, 2022.
13. Allport G. Structure and development of personality. — New York: Holt, Rinehart & Winston, 1961.
14. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1979.
15. Santrock J.W. Life-span Development. — New York: McGraw-Hill Education, 2018.
17. Zokirova D.A. Psixologiyada metodlar va yondashuvlar. — Toshkent: Fan, 2019.
18. Robbins S.P., Judge T.A. Organizational Behavior. — Pearson Education, 2017.